

De toegepaste kunstenaar

Van opdrachtsteller tot conceptmanager
door Hans Venhuizen

Zo'n 20 jaar geleden begon ik aan de opleiding kunst in de openbare ruimte in Arnhem. Het heette toen anders: Architectonische Vormgeving/Monumentaal. In zijn iets meer dan 30 jarig bestaan is de opleiding wel een keer of vijf van naam veranderd, wat een mooie illustratie is voor de verschuivende opvattingen en trends.

De opleiding was ooit opgezet door Peter Struycken en maakte furore in de jaren 70. De zogenaamde Arnhemse School was een begrip dat bij een deel van de mensen bewondering wekte en door de rest vaak schamper werd ontvangen. De bouwvakkers van de kunst werden de Arnhems geschoolden wel genoemd, want autonome kunst stond in een veel hoger aanzien dan de toegepaste.

De discussie wat kunst met de publieke ruimte te maken heeft of kan hebben is al die tijd actueel gebleven, maar de laatste tijd is er een dimensie bijgekomen. Kunst en kunstenaars die zich bemoeien met de ruimtelijke ordening. Natuurlijk bemoeiden kunstenaars zich in de jaren 70 ook al met ruimtelijke planvorming. Ik begreep zelfs dat Berend Hendriks, een van de Arnhemse hoofddocenten, een tijdje een eigen werkkamer heeft gehad bij de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders, voor de artistieke impuls aan het inpolderingsproces.

Maar veel bemoeienis strandde in die tijd op de harde wereld van de veelal door techneuten gedicteerde ruimtelijke planvorming.

Een sleutelwoord binnen deze categorie van kunst is: spagaat. De grootste spagaat is wel die tussen autonoom en toegepast, en daarmee tussen zichtbaar en onzichtbaar, tussen eigenzinnig beeld en vormgeving, tussen sturend en volgend, tussen becommentarierend en meegaand. Kunst in de publieke ruimte is kortom een tamelijk spagateske bezigheid.

Vaak gevraagd om identiteit te verschaffen aan de gebouwde omgeving, is ze zelf voortdurend op zoek naar de eigen identiteit en naar haar eigen rol binnen het publieke domein.

Een ander kenmerk van deze vorm van kunst is de al eerder genoemde begripsverwarring waarbij publieke of openbare ruimte en ruimtelijke ordening door elkaar worden gebruikt. Om daar wat helderheid in te verschaffen doe ik een voorzet voor categorisering waarmee een en ander uit elkaar kan worden gehouden.

Ik zou 3 hoofdsoorten van deze tak van kunst willen onderscheiden:

- allereerst is dat de kunst OVER de publieke ruimte. Ook een aantal voorbeelden die we vandaag zagen leveren in eerste instantie commentaar op de gebouwde omgeving zonder daar daadwerkelijk invloed op uit te oefenen, of in ieder geval niet directer dan met een hele grote omweg, oftewel door het bieden van inspiratie. Ze hebben de gebouwde omgeving als onderwerp maar bovenal de wereld van de kunst als hun referentiekader. En binnen de kunst willen ze ook vooral zichtbaar zijn.

Voor de duidelijkheid: Dit is geen waardeoordeel maar een voorzet tot een verhelderende categorisering.

- Dan is er de kunst IN de publieke ruimte: min of meer zichtbare werken van sculptuur tot vormgeving. Een bemoeienis van kunst die zich dusdanig in het planningsproces heeft gevoegd dat hij gerealiseerd is kunnen worden.

U begrijpt natuurlijk al meteen dat we lange discussies over deze categorisering zouden kunnen voeren. Een gerealiseerd kunstwerk kan natuurlijk ook de context bekritisieren, kan tegelijkertijd in de gebouwde omgeving staan en er een uitspraak over doen. Het kan zelfs in de niet museale omgeving verschijnen maar toch de wereld van de kunst als referentiekader zien. Hoewel zeer interessant discussiepunt, ga ik daar hier verder niet op in.

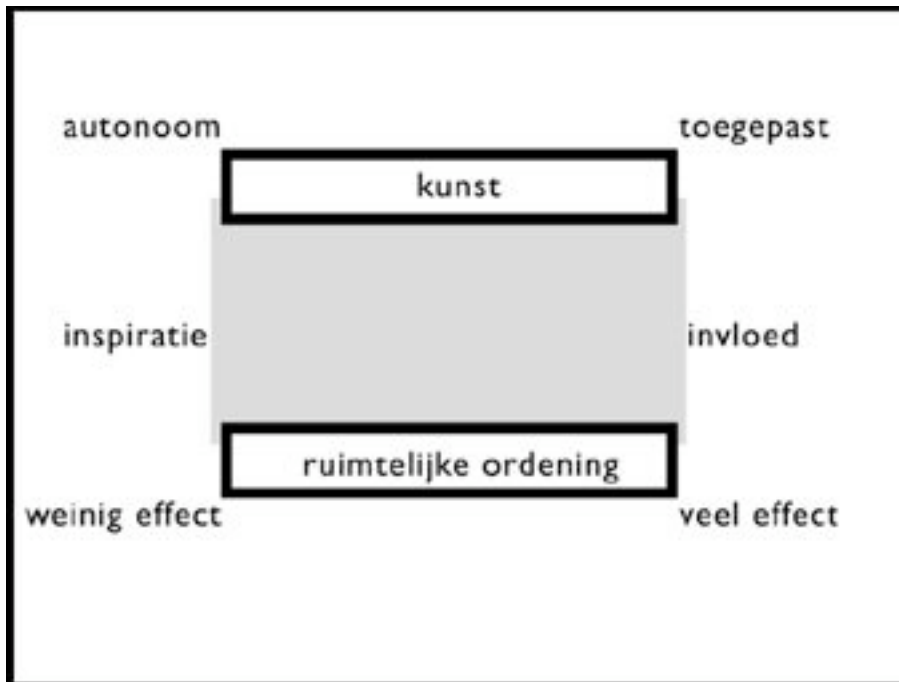
Want de derde categorie - is de kunst **MET** de ruimtelijke planvorming: die vorm van kunst waar we het vandaag over hebben. En om de beloofde helderheid meteen maar weer te relativeren, ook binnen deze categorie kunnen toegepaste werken, sculpturen en zelfs zich in eerste instantie binnen de wereld van de kunst manifesterende werken een rol spelen.

Het staat of valt namelijk met de relatie die deze kunst heeft met het planvormingsproces. Of die relatie door middel van de opdracht of het ontstaansproces van begin af aan gedefinieerd zijn geweest, of later zijn veroorzaakt doet er dan niet meteen toe.

Omdat de relatie van de kunst met de ruimtelijke ordeningscontext essentieel is, maakt voor mij diegene die die relatie legt, definieert en onderhoudt expliciet en ook inhoudelijk deel uit van het proces. Hoewel daar wel vaak vanuit wordt gegaan ontstaat die relatie namelijk niet vanzelf.

Die moet je maken. De relatielegger fungeert ten eerste als opdrachtsteller. Hij of zij definieert de wijze waarop kunst een rol kan spelen en ontwerpt het proces waarmee een relatie met de ruimtelijke planvorming tot stand kan worden gebracht. Binnen dat proces transformeert deze persoon de resultaten en/of de kunstenaars naar de wereld van de ruimtelijke ordening en functioneert op deze manier als een conceptmanager.

De essentie zit hem in het veroorzaken van de relatie waar ik dit zeer vereenvoudigde schema voor heb opgezet.

Aan de ene kant zien we het extreem complexe veld van het ruimtelijke ordeningsproces. De vele invloeden daarop van politiek, techniek, economie en democratie moet u daar zich maar even bij voorstellen. Recentelijk speelt daarin de wereld van de kunst en cultuur ook een bescheiden rol. Op eigen initiatief en daartoe uitgenodigd bemoeien kunstenaars zich met de Ruimtelijke Ordening zoals u in de voorbeelden heeft kunnen zien.

Die bemoeienis kunnen we inschalen van autonoom naar toegepast, van tegendraads tot dienstbaar. Deze bemoeienis moet uiteindelijk terecht gaan komen binnen de ruimtelijke planvorming. We geven er een schaal aan van geen naar zeer veel invloed.

Hiertussen en eromheen bevindt zich het uiterst glibberige en slechtverlichte veld van inspiratie tot invloed waardoorheen de projecten zich een weg zoeken, of waar ze op wellicht schitterende wijze stranden.

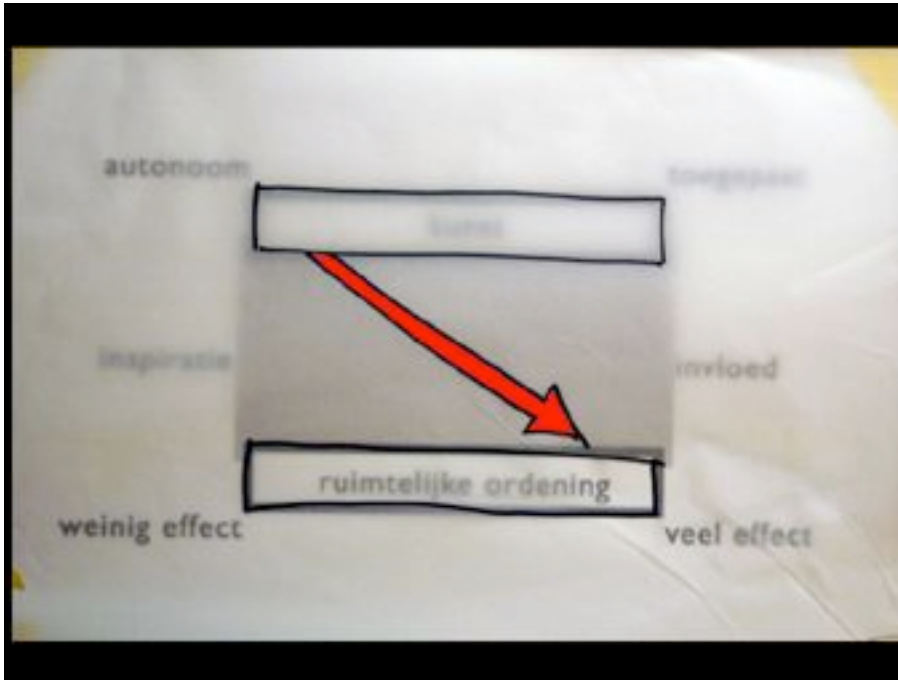
Het zijn vooral de bewegingen op dit veld die het verschil maken.

Maximale invloed moge duidelijk zijn.

Dan is er de herkenbare stempel die het kunstproject op de planvorming heeft weten te duwen.

Inspiratie daarentegen is iets wat veelal wordt aangedragen als een positieve invloed, maar is vaak niet terug te herkennen.

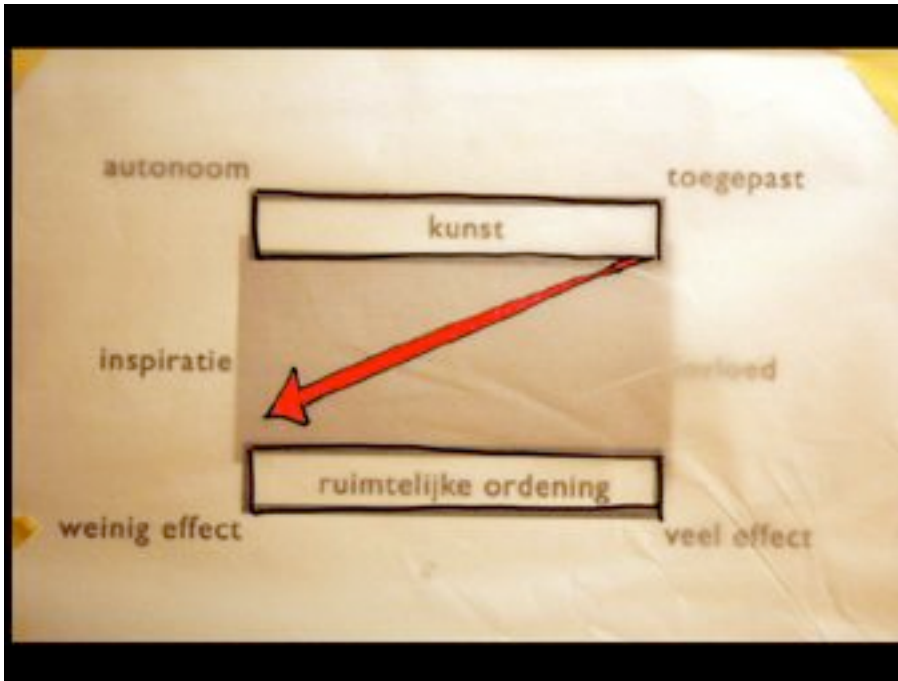
In dit schema gebruik ik inspiratie niet direct als iets positiefs, maar als een benaming voor een gebrek aan conceptuele beheersing.

U begrijpt het schema misschien beter als volgt:

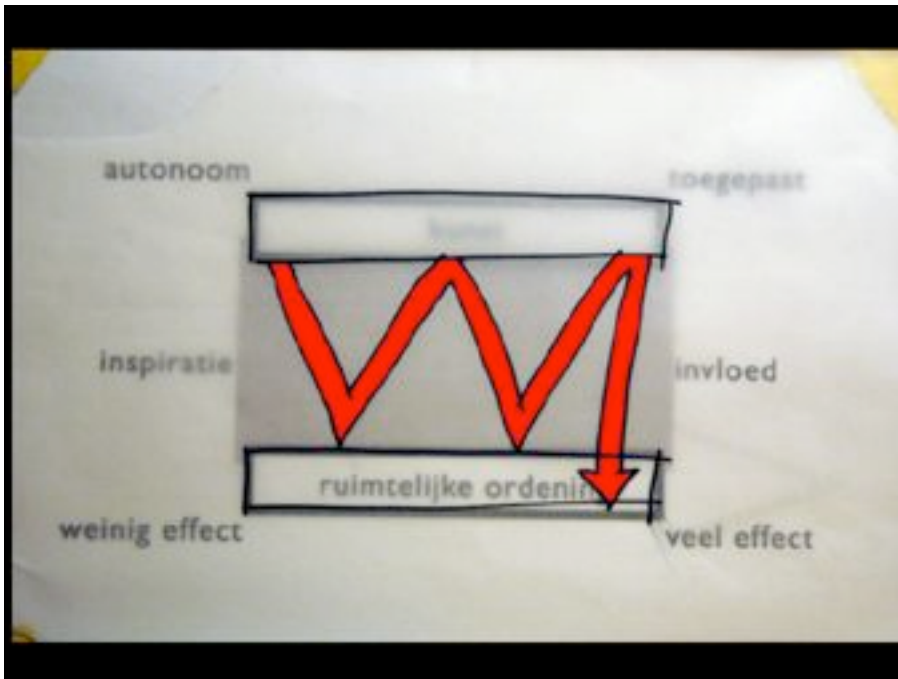
Dit is de hoop en verwachting van veel kunst bij ruimtelijke planvorming.

Vanuit een autonome positie een maximale invloed hebben op het proces.

En dit is de angst.

Vanuit een dienstbare opstelling volstrekt onzichtbaar zijn.

Dit zou ik een ideaalmodel willen noemen.

Vanuit een autonome positie in een wisselwerking met de ruimtelijke ordening via informeren, transformeren en sublimeren een maximaal effect bereiken.

In de projecten die ik op uitnodiging of op eigen initiatief organiseer neem ik doorgaans de positie in van coach van het invloedsveld.

Ik zal kort een paar voorbeelden geven van projecten anders wordt het zo theoretisch en van die voorbeelden meteen een schemaatje tekenen.

Amfibisch wonen

Vanuit het project 'de kunst van het vestigen' dat ik in 1998 in Gouda organiseerde ontstond het concept voor amfibisch wonen, waar ik in 2000 een prijsvraag en meerdere ontwerpworkshops voor organiseerde.

16. Voor kunstschilders is dit echt Hollandse landschap bij Kinderdijk het neusje van de zalm.

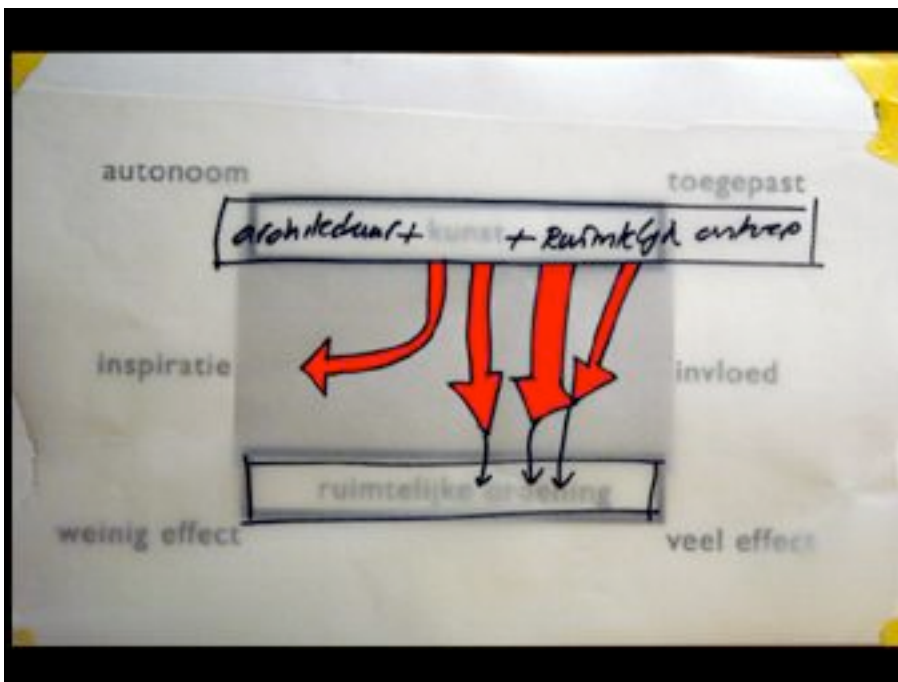

en dat wanneer we de verbondenheid met water in de woonomgeving wordt verwerkt er idiote quasi identiteiten zoals deze vuurtorenwoningen in een rij ontstaan,

stelde ik de opdracht om stedenbouw en architectuur met de werkelijke gedaante van het water in de nabije toekomst te verbinden.

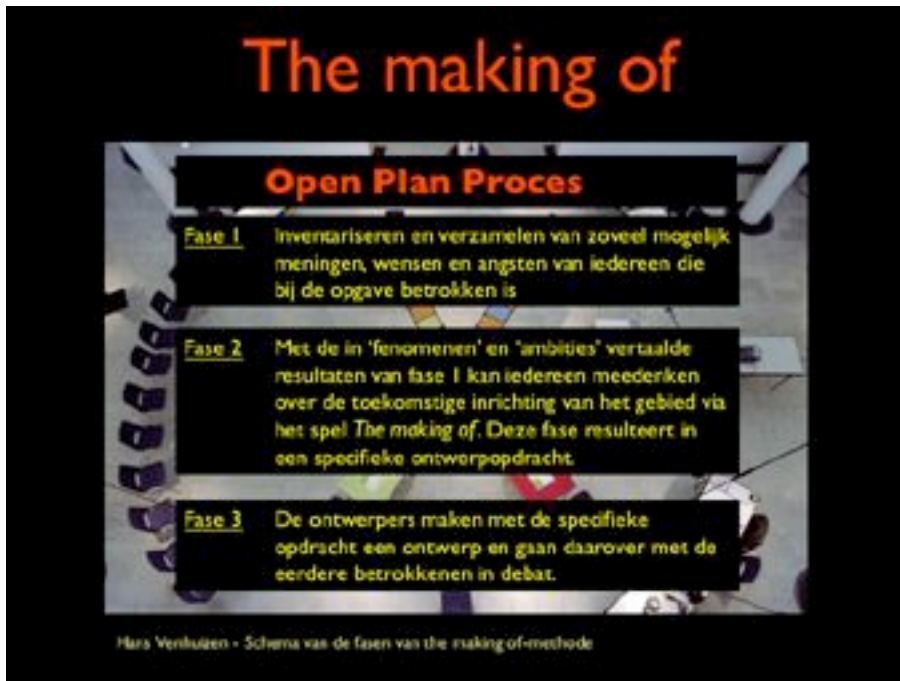
Namelijk, vooral de onvoorspelbaarheid daarvan.

Veel architecten, kunstenaars en ruimtelijk ontwerpers namen deel aan de prijsvragen en de workshops die ik in samenwerking met een drietal gemeentes organiseerde.

De ontvangst was uitstekend. De ophef groot en de aanpak wordt steeds actueler,

maar over de oogstbare invloed moet ik hier bescheiden zijn, zoals dit schema laat zien.

The making of

Al mijn projecten kennen een min of meer overeenkomstige driedelige opzet waarin de eerder genoemde wisselwerking vervat zit.

Ik noem het ook wel 'the making of' omdat voor mij het ontstaan de hoofdrol speelt.

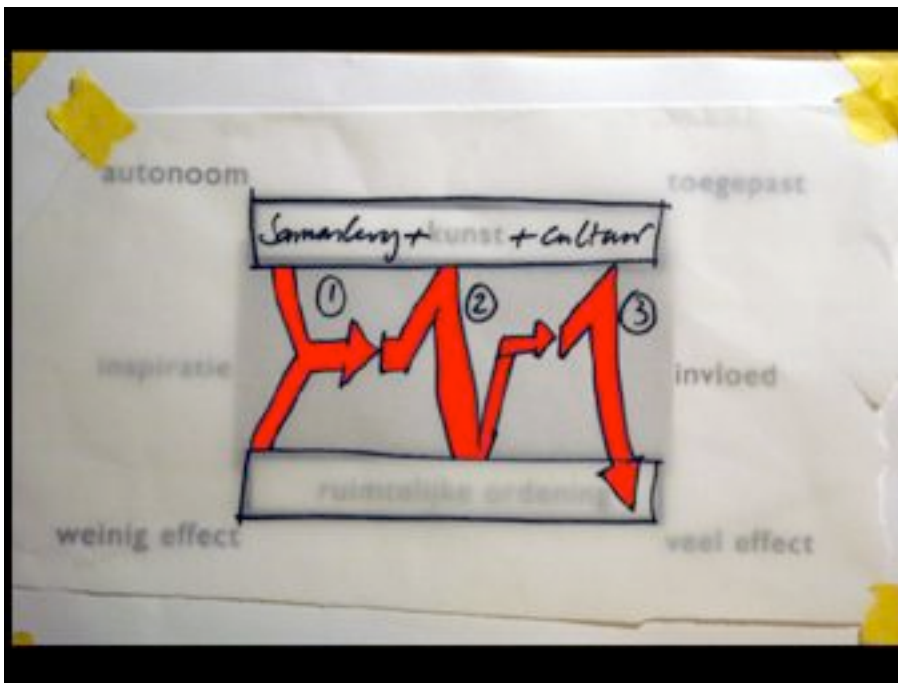
In een eerste fase is er een brede input vanuit de projectcontext en ver daarbuiten. Dit leidt tot een opdrachtstelling die in de tweede fase wordt bestudeerd, waarna de resultaten uit de tweede fase in de derde fase in ontwerpen kunnen worden omgezet.

De invulling van de drie fasen is open.

Op ieder moment kunnen de meest uiteenlopende mensen en invloeden een rol spelen.

Voor het openstellen van de tweede fase, de conceptfase, ontwikkelde ik een spel waarmee ook volstrekte amateurs een zinvolle rol in de planvorming kunnen krijgen.

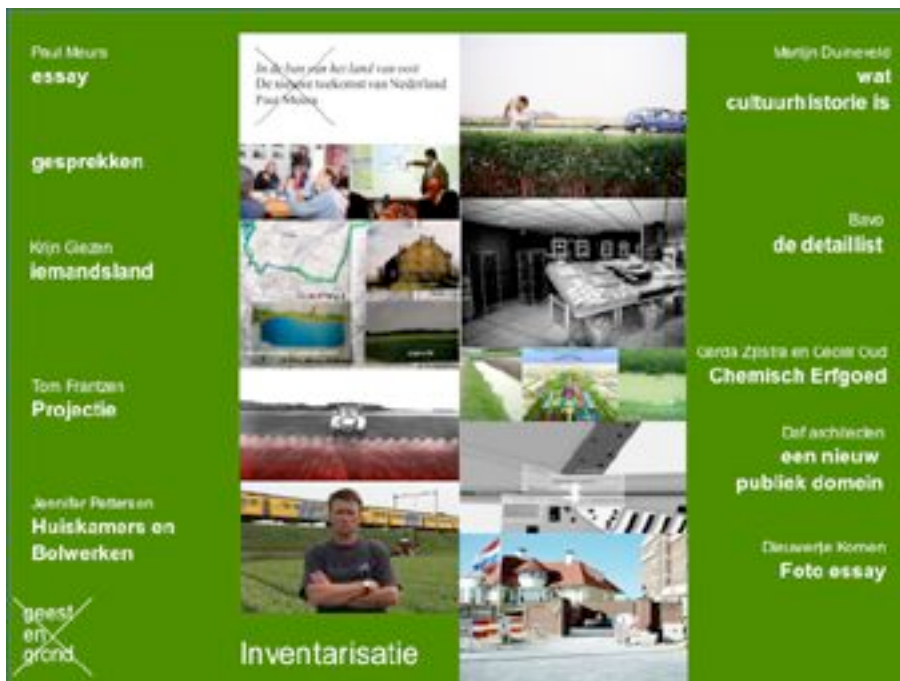
Het schema ziet er zo uit.

Geest en Grond

Deze driedeling herkent u ook weer in het project: Geest en Grond dat ik van 2002 tot 2005 in de bollenstreek organiseerde.

Ik kwam daar met een opdracht om de rol van cultuurhistorie in de planvorming van de toekomst te onderzoeken en had geen contacten en geen lobby.

We organiseerden gesprekken, onderzoeken en kunst opdrachten.

Prijsvragen

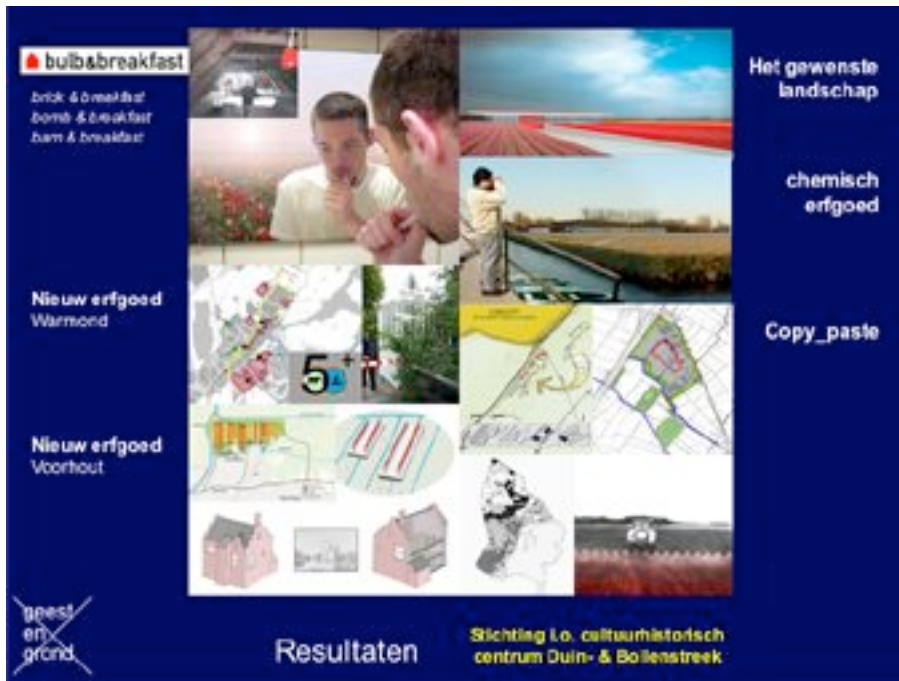

We filterden daaruit een drietal prijsvragen,

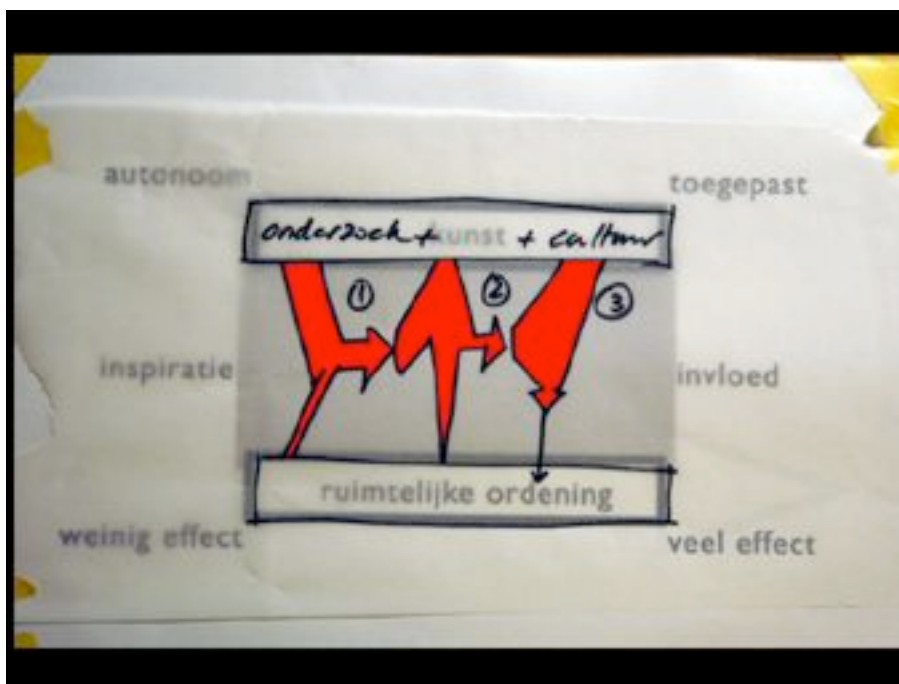
Uitwerking voorstellen

die we met gemeentes verder uitwerkten en communiceerden.

De resultaten waren divers. We speelden een rol bij verschillende actuele discussies en werkten aan enkele ruimtelijke inrichtingsplannen. En zo konden we uiteindelijk het gedachtegoed overdragen aan een nieuw hiervoor opgerichte lobbyclub.

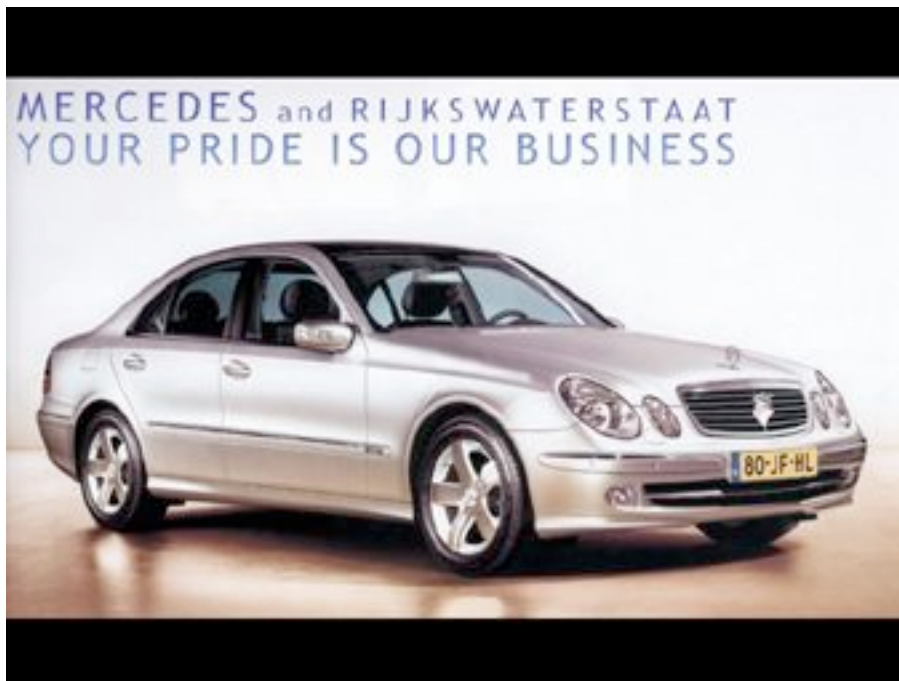
Ik zou het zo in schema zetten waarbij de moeizame relatie met de daadwerkelijke ruimtelijke ordening opvalt maar ook de fraaie vlek die we op het invloedsveld hebben weten te maken.

de Fenomenale weg

Een laatste voorbeeld ontstond in opdracht van SKOR en Rijkswaterstaat.
De aanleiding voor deze middag is tenslotte kunst en snelwegen.

Vanuit een vooronderzoek ontstonden drie opdrachten aan kunstenaars
die op een of andere manier hun kijk op de snelwegomgeving lieten zien.

Een ervan was Hans van Houwelingen, die zich bemoeide met de wijze waarop rijkswaterstaat zich manifesteert langs de snelweg, of eigenlijk meer niet manifesteert.

In een aantal montages stelde hij een hernieuwde trots voor.

Dit zou zich onder andere zou kunnen uiten in het ruimhartig toepassen van logos

op chique auto's, bruggen en macdonaldspalen bijvoorbeeld.

Ook stelde hij voor om de signaleringsborden voor meer dan verkeersinformatie te gebruiken.

Je kunt er kortingen op bekend maken of reclame.

De montages zijn in veel rijkswaterstaatsbladen gepubliceerd.

En laatst begreep ik van de projectleider dat ze bij rijkswaterstaat daadwerkelijk hadden geleid tot ruimhartigere toepassing van de eigen naam en een breder gebruik van de signaleringsborden.

Een bescheiden invloed maar desalniettemin onmiskenbaar.

Het zal u opgevallen zijn dat geen van de schemas het door mij eerder geschetste ideaal laten zien. Nog past bescheidenheid bij dit soort projecten.

De ruimtelijke ordeningswereld opent zich ook pas net voor de wereld van kunst en cultuur. Zaak is het om deze openingen te gebruiken door kunstenaars niet te veel aan hun lot over te laten maar hun mogelijke invloed zorgvuldig te veroorzaken en te managen.

Aan u zou ik de opdracht mee willen geven om tijdens de denksessies van vanmiddag te bekijken wat voor u de ideale manier is om kunstenaars bij ruimtelijke ordeningsprocessen te betrekken.

Wellicht dat u aan de hand van bij u bekende voorbeelden dit schema kunt invullen.

Welke geslaagde voorbeelden kent u of heeft u vanmiddag gezien.

Hoe waren ze opgezet en wat waren de succesfactoren.

En vergeet de mislukte projecten niet!

Die zijn vaak veel leerzamer en wie bepaalt eigenlijk wanneer een project geslaagd of mislukt is?

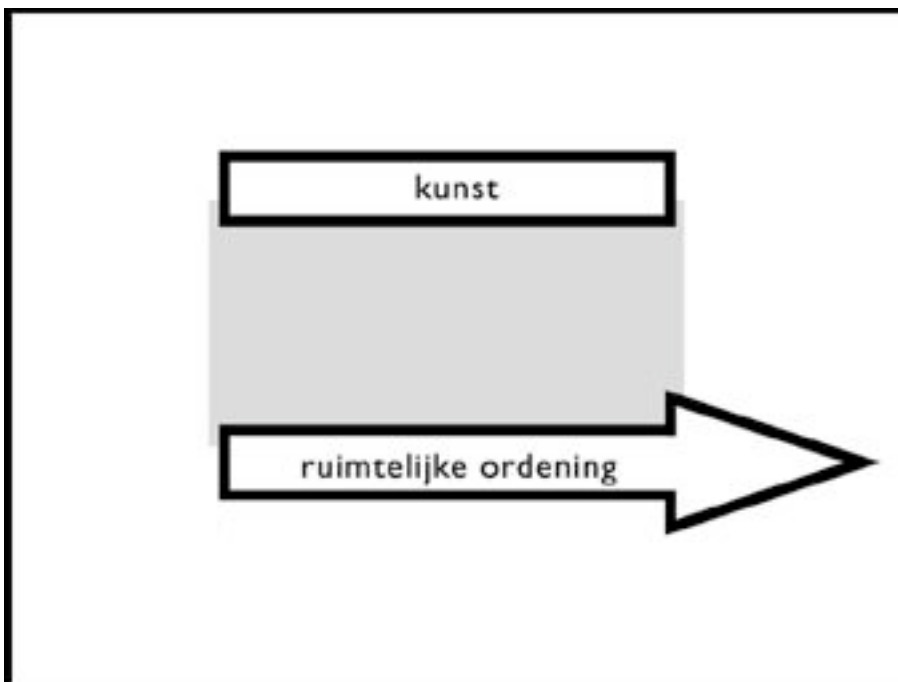
U krijgt een aantal van deze schemaatjes mee om te proberen uw bevindingen daarop te objectiveren.

Succes

Ik stelde u vandaag de HOE vraag.

Als we er van uit gaan dat kunst een rol bij ruimtelijke ordening kan spelen hoe veroorzaken we die rol dan.

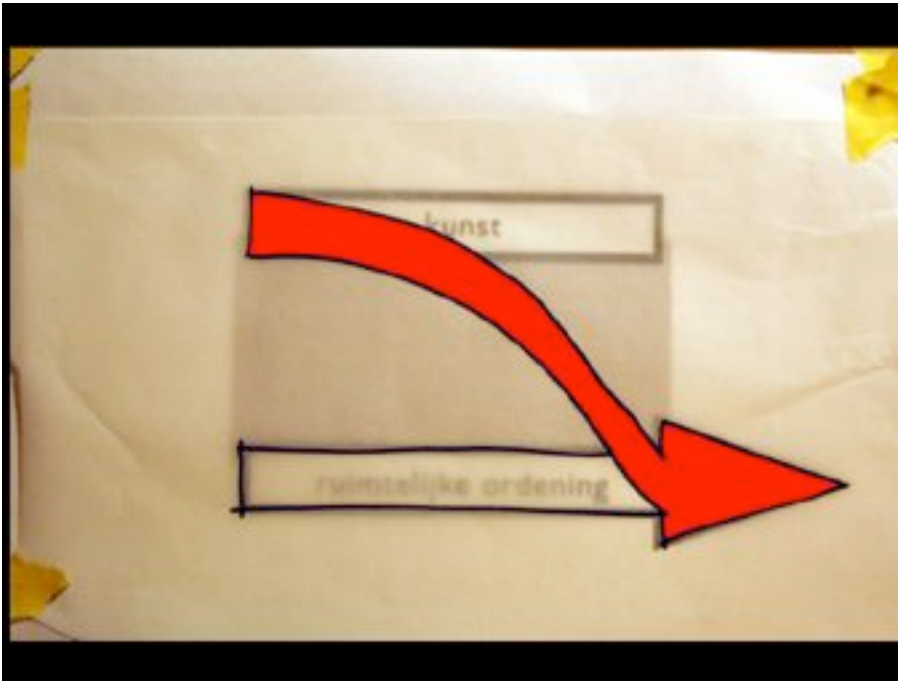

Je zou dat zo in een schema kunnen vatten.

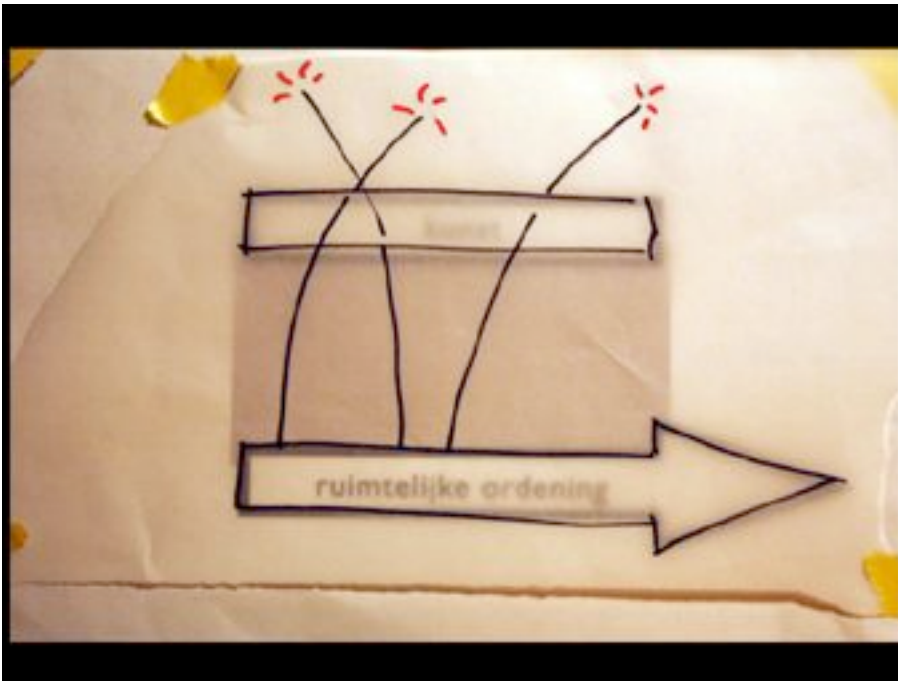
- ruimtelijke ordeningsprocessen zijn bij voorkeur strak georganiseerd en denderen van begin tot eind door. Ze zijn vanwege hun complexiteit vaak ook heel hermetisch.

De kunst manifesteert zich vaak wars van de ruimtelijke realiteit en is zo op haar manier ook hermetisch.

Het cliché is dat kunstenaars het beste functioneren wanneer ze niet gehinderd worden door beperkingen en zo autonoom mogelijk een visie kunnen ontwikkelen en dat die er vervolgens vanzelf optimaal toe doet.

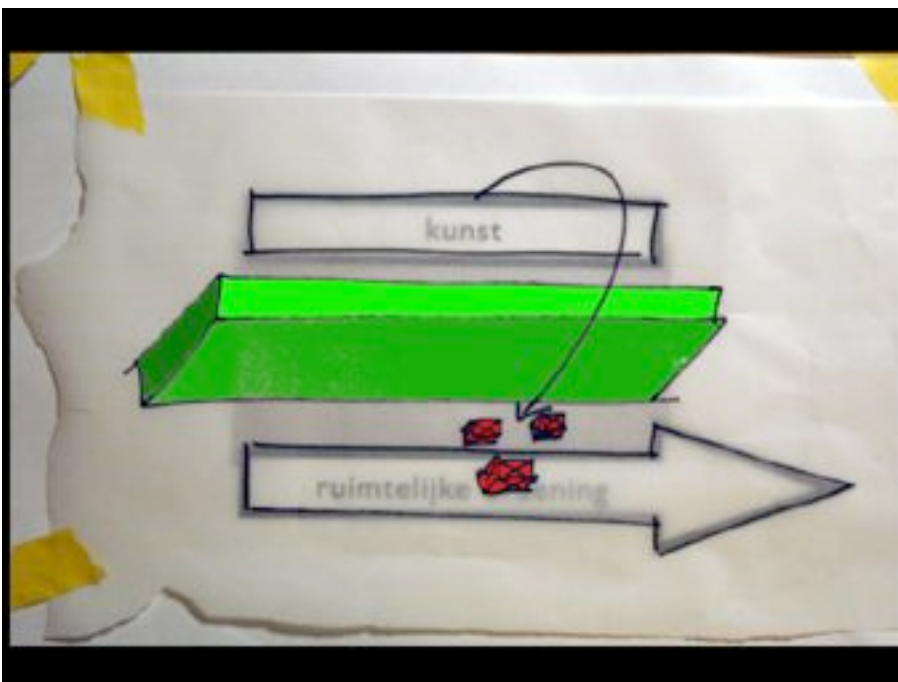

Dat ziet er dan zo uit.

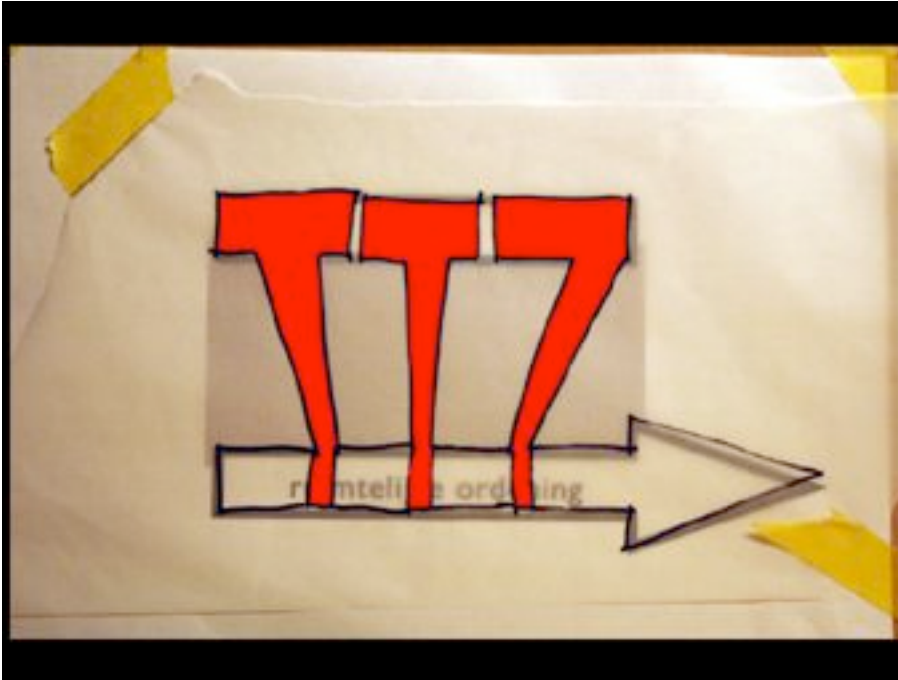

De realiteit is maar al te vaak dat beide partijen vanuit het instandgehouden isolement zelden verder komen dan inspiratie.

De kunst die haar indrukken viert in haar eigen context,

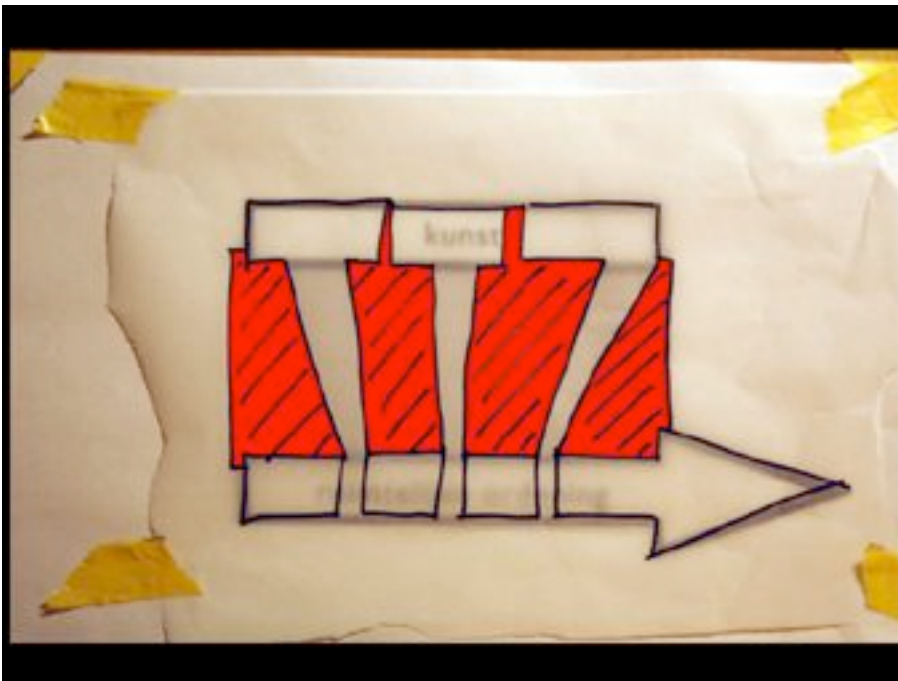
of de resultaten daarvan als het ware over de heg gooit.

Binnen dit schema zou de ideale relatie tussen kunst en ruimtelijke ordening er volgens mij zo uitzien.

Het voortdenderende ruimtelijke ordeningsproces wordt soms stopgezet om op de uitgefilterde essentiële vragen te studeren, te ontwerpen en te denken.

Met de resultaten daarvan wordt het proces voortgezet, om wanneer het proces daarom vraagt weer te kunnen worden stilgezet.

Het vaststellen van deze momenten, het filteren van de vragen, het stellen van de opdracht en het transformeren van de resultaten, maakt daarbij onlosmakelijk en inhoudelijk deel uit van de bemoeienis van de kunst.

Een laatste voorbeeld dat ik u wil laten zien is het project: 'des Beemsters' dat ik in de Beemster organiseerde.

Men worsteld daar met de status van unesco werelderfgoed in een productielandschap.

We wisten daar via onderzoek en spelrondes met bewoners en belangenpartijen een groot aantal projecten te definiëren waar cultuur een sturende rol kan spelen in de ruimtelijke ordening en in de toekomst kunst een rol kan gaan spelen.

We staan op het punt de opdrachten geaccordeerd en gefinancierd te krijgen.

En we stelden bovendien voor de uitvoering daarvan, een 'bureau des Beemsters' voor dat onafhankelijk binnen de gemeentelijke organisatie gaat functioneren.

Dat ziet er zo uit.

Een positie direct onder het college van B en W met een vrije rol naar de verschillende afdelingen binnen de gemeente. Dus niet gekoppeld aan het sociale of het fysieke, maar contacten leggend binnen de gemeentelijke organisatie, binnen de gemeente en haar vele belangen tot ver daarbuiten, in de ideale positie om bijzondere verbindingen te kunnen blijven maken.

Ik noemde mijn inleiding 'de toegepaste kunstenaar' omdat de kunstenaar idealiter zichzelf toepast in dit werkveld en de hele context inzet als materiaal.

Dan bedoel ik niet alleen de fysieke gegevens die te beïnvloeden zouden zijn, maar ook het hele spel eromheen. Van onderzoek, conceptontwikkeling en planuitwerking, tot en met het betrekken van allerlei partijen zoals bewoners, gebruikers en belangenbehartigers.

Dat vereist een opdrachtgever die de kunstenaar niet fixeert op een vantevoren vastgelegd eindproduct, maar begeleiding, sturing en coaching door het proces naargelang de noodzaak van de kunstenaar, vraagt dat een goed oog voor de context.

Er is niet één goede aanpak.

Netzogoed als dat de kunst niet per definitie te laat komt, zoals wel eens wordt beweerd, kunnen goede gelegenheden voor verbijzondering zich op ieder moment en op iedere plek voordoen, als je ze maar wilt zien.